

УДК 347.44

М. МИРОНЕНКО,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правових актів, що регламентують правовий стан суб'єктів банківської діяльності під час укладення кредитних договорів, які визначають права та обов'язки їхніх учасників (позичальників та кредиторів), а також створюють умови для їх відповідного виконання. Оскільки укладення кредитних договорів є важливою умовою підтримки стабільності та надійності функціонування банківської системи в Україні.

Ключові слова: кредит, позичальник, фінансові послуги.

Чинне законодавство України має досить серйозні прогалини та істотні суперечності правових норм у регулюванні правовідносин, що виникають під час укладення кредитних договорів. Серед них, наприклад, неврегульованість режиму банківської таємниці, механізму компенсації моральної шкоди за порушення прав сторін, механізму повернення грошей, наданих кредитором (банківською установою) позичальникам, недосконалість звернення стягнення на заставне нерухоме майно, продаж заставного майна на аукціонах тощо. Ці обставини, а також велика кількість позовів до судових інстанцій у зв'язку з порушеннями учасниками правовідносин зобов'язань під час невиконання та невідповідного виконання умов кредитного договору свідчать про необхідність проведення наукових досліджень з проблем, що постають під час регулювання окремого цивільно-правового інституту, а саме кредитного договору.

Нині, у зв'язку з виданням низки нових нормативно-правових актів, активізуються відносини, що ґрунтуються на договорах іпотеки, лізингу, різних видів кредитування, які викликають дедалі більший інтерес у населення.

Диспозитивні норми чинного законодавства України дозволяють визначити в договорі практично будь-які умови, що в багатьох випадках зводять до мінімуму можливу відповідальність банків перед клієнтами (позичальниками). Водночас банки також не захищені від порушення своїх інтересів.

Велика завантаженість судових інстанцій, відсутність досить чіткого регулювання судової системи, жорсткі рамки нормативно-правових актів подеколи зумовлюють неможливість надання фінансових послуг кредитними організаціями, а в разі їх надання є ймовірність виникнення труднощів з поверненням коштів під час порушення контрагентом своїх зобов'язань. У зв'язку з цим необхідно вдосконалити чинне законодавство України, що регулює механізм реалізації кредитного договору, з метою його ефективного застосування.

Так, ст. 55 Закону України «Про банки та банківську діяльність» визначає регулювання відносин банку з клієнтом, а саме:

- відносини банку з клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами Національного банку України та угодами (договорами) між клієнтом та банком;
- банк зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку;

– банкам забороняється вимагати від клієнта придбання будь-яких товарів чи послуг від банку або від спорідненої чи пов'язаної особи банку як обов'язкову умову надання банківських послуг;

– банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема збільшувати розмір відсоткової ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, установлених законом [3].

Зважаючи на останнє положення щодо змін умов кредитних договорів з боку банківських установ, не можемо погодитися з їхніми діями протягом останніх років. Як свідчить судова практика щодо розгляду справ із визнання кредитних договорів недійсними протягом останніх 10 років, спостерігається тенденція порушень умов кредитних договорів саме банківськими установами.

Після узагальнення судової практики Верховним Судом України (надалі – ВСУ), з'ясовано, що певну складність для судів становлять справи щодо правомірності підвищення відсоткової ставки згідно з ч. 2 ст. 1056 та ст. 1061 Цивільного кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку» № 661 від 12 грудня 2008 р. Цим нормативним документом передбачено, що встановлений кредитним договором розмір відсотків не може бути збільшений банком в односторонньому порядку. Проте, як убачається з матеріалів справ, банки надсилали повідомлення про підвищення відсотків за кредитним договором із січня–лютого 2009 р. з посиланням, зокрема, на те, що ще в грудні 2008 р. банком прийнято таке рішення, і на його підставі зроблено перерахунки відсотків за договором [2].

Під час розгляду таких справ у судів виникали запитання:

– Чи є належним повідомленням боржника наявність у банку поштового реєстру, який містить інформацію про відправлення боржникові листа щодо підвищення відсоткової ставки?

– Чи є достатнім у такому разі тільки повідомлення боржника про підвищення відсоткової ставки, в якому зазначаються дата отримання листа банку та підпис особи, що його отримала?

Тут же ВСУ наголошує, що суди мають зважати на таке:

– беручи до уваги закріплений Конституцією України принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ч. 1 ст. 58), усі рішення банку в будь-якій формі (постанова, рішення, інформаційний лист) щодо підвищення відсоткової ставки в односторонньому порядку після 10 січня 2009 р. є неправомірними (Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів);

– належним повідомленням боржника про підвищення відсоткової ставки за кредитом є спосіб, визначений сторонами в договорі. Банк має довести, що він повідомив боржника в належний спосіб. На підтвердження доведеності цього факту суд, на нашу думку, може використовувати положення ЦПК, що стосуються процедури направлення повісток і повідомлень (так званий локальний предмет доказування);

– неправомірною є зміна відсоткової ставки навіть у разі належного повідомлення, якщо договором чітко передбачено підписання в таких випадках додаткової угоди;

– потрібно також враховувати поведінку сторін після прийняття рішення банком щодо зміни відсоткової ставки, зважаючи на положення цивільного законодавства про укладення та зміну договору, зокрема:

а) якщо боржник сплачує відсотки за новою ставкою, то пропозицію слід вважати прийнятою і правочин – учиненим, враховуючи ч. 2, 3 ст. 205, ч. 2 ст. 642 ЦК (навіть за відсутності доказів про належне повідомлення боржника), бо фактичні дії свідчать про прийняття пропозиції;

б) якщо боржник сплачує відсотки за попередньою ставкою та не вчиняв інших дій щодо прийняття пропозиції, то це свідчить про відсутність домовленості, й у такому разі слід дотримуватися умов договору [7].

Ст. 56 Закону України «Про банки та банківську діяльність» встановлює, що клієнт має право доступу до інформації щодо діяльності банку.

Банки на вимогу клієнта зобов'язані надати йому:

- відомості, які підлягають обов'язковій публікації, про фінансові показники діяльності банку та його економічний стан;
- перелік керівників банку та його відокремлених підрозділів, а також фізичних та юридичних осіб, які беруть істотну участь у банку;
- перелік послуг, що надаються банком;
- ціну банківських послуг;
- іншу інформацію та консультації з питань надання банківських послуг та ін. [7].

Відповідно до внутрішніх рішень банківських установ і на підставі типових форм кредитний працівник готує кредитний договір та іншу кредитну документацію.

Згідно зі ст. 1054 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати кошти (кредит) позичальникові в розмірі та на умовах, установлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Як указано в законі, до кредитного договору застосовуються правила, передбачені ЦК України щодо договору позики, якщо інше не передбачене правилами про кредит і не впливає із суті кредитного договору (ч. 2 ст. 1054 ЦК України). З огляду на це всі правила, які стосуються відсотків за договором позики, обов'язків позичальника з повернення суми боргу, наслідків порушення позичальником договору позики, наслідків втрати забезпечення виконання зобов'язань позичальником, цільового характеру позики, вексельного оформлення позикових відносин, поширюються на положення кредитного договору, позаяк інше законом не визначене і не впливає із суті договору.

Слід зазначити, що кредитний договір є консенсуальним і двосторонньо зобов'язальним, також ст. 1054 ЦК України розглядає кредитний договір як правочин, з якого одночасно виникають обов'язки банку видати кредит, а позичальника його повернути. Крім того, сторони за кредитним договором чітко визначені в законі: банк або інша фінансова установа (кредитодавець), що має ліцензію Національного банку України на всі або окремі банківські операції, і позичальник, який одержує кошти для підприємницьких чи споживчих цілей.

Вважається, що для характеристики кредитного договору істотним є питання про те, якою мірою юридично пов'язані, з одного боку, кредитодавець своїм зобов'язанням надати кредит, та з іншого – позичальник своїм зобов'язанням прийняти надане кредитодавцем. Обов'язок надати кредит підлягає виконанню кредитодавцем на умовах, передбачених договором, і в разі порушення цього обов'язку він несе перед боржником (позичальником) відповідальність, установлену законом і договором. Виконання такого обов'язку тягне за собою початок нарахування відсотків за надану грошову суму, що слугує однією з підстав для витребування повернення цієї суми кредитодавцем. Відмова кредитодавця від виконання цього обов'язку допускається за наявності обставин, які свідчать про те, що надана позичальникові сума не буде своєчасно повернута (ч. 1 ст. 1056 ЦК України) [2].

До таких обставин можна віднести, наприклад, наявність у позичальника незадовільної структури платіжного балансу (неплатоспроможність). Підставою для відмови від подальшого кредитування позичальника є і порушення останнім передбаченого договором обов'язку цільового використання кредиту (ч. 3 ст. 1056 ЦК України). На відміну від кредитодавця, позичальник менш жорстко пов'язаний своїми обов'язками, що виникають із кредитного договору, до отримання суми позики. За загальним правилом позичальник має право відмовитися від одержання кредиту, попередньо повідомивши про це кредитора до встановленого договором строку надання кредиту (п. 2 ст. 1056 ЦК України). З цього правила законом, іншими нормативно-правовими актами або договором можуть бути зроблені винятки. Кредитний договір, під страхом його абсолютної нікчемності, має бути укладений у письмовій формі (ст. 1055 ЦК України) [2].

Зазвичай кредитні організації використовують розроблені ними типові форми таких договорів, внести зміни до яких вельми непросто. Тобто від самого початку виникнення правовідносин між кредитодавцем та позичальником кредитний договір є кабальним для позичальника.

Іноді такі формуляри або стандартні бланки договору набувають для позичальника характеру договору приєднання, який підлягає регулюванню ст. 634 ЦК України. Крім того, під час відкриття кредитної лінії, що створює обов'язок банку надати позичальнику суми кредиту частинами в рамках обумовленого ліміту, оформляються строкові зобов'язання, які фіксують боргові межі щодо окремої порції позики.

Найчастіше кредитний договір укладають шляхом складання одного документа, підписаного сторонами, іншими правовими актами або угодою сторін, що можуть установлювати додаткові вимоги до форми кредитного договору.

У сучасній юридичній практиці є припустимим укладення кредитного договору за допомогою електронних торговельних систем, без оформлення договору на паперовому носії, а також з використанням факсимільного відтворення підпису шляхом механічного або іншого копіювання, електронно-цифрового підпису або іншого аналога.

У зв'язку з виникненням нових форм кредитування, пов'язаних із онлайн-кредитуванням, виникають певні технічні труднощі, оскільки онлайн-кредитування передбачає передачу даних електронним способом, а це потребує додаткових гарантій щодо збереження даних повідомлення і насамперед даних про банківський рахунок користувача.

Необхідно також розв'язувати проблему оформлення документів, які повинні мати доказову силу в суді. Ця проблема може бути розв'язана шляхом використання користувачами – фізичними особами електронно-цифрового підпису (ЕЦП).

Сьогодні сфера застосування ЕЦП для фізичних осіб є вкрай обмеженою.

Так, Закон України «Про електронний цифровий підпис» визначає, що електронним підписом є дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних [4].

Незважаючи на прийняття Закону України «Про електронний цифровий підпис», через відсутність відповідної інфраструктури ЕЦП використовується тільки в корпоративних мережах, переважно юридичними особами, а інформаційна система ЕЦП загального користування не створена й досі.

Отже, узагальнюючи викладене вище, доходимо висновку, що під час укладення кредитного договору в ньому обов'язково має бути визначено:

- об'єкти кредитування;
- строк і розмір кредиту;
- порядок надання та погашення кредиту;
- відсоткову ставку та умови її регуляції;
- право перевірки цільового використання кредиту, що надається кредитором позичальнику;
- процедуру реалізації забезпечення (наприклад, заставу);
- перелік документації та строки надання її позичальником кредиторам;
- взаємні зобов'язання і відповідальність сторін;
- санкції та ін.

У кредитному договорі обов'язково має бути зазначено попередні умови надання кредиту (оформлення застав, гарантій, поруки, фінансованих договорів або контрактів, відкриття акредитивів під час фінансування експортних проектів та ін.).

Остаточний текст кредитної документації в трьох примірниках (два – для банку, один – для позичальника) реєструється в журналі реєстрації кредитних договорів і передається на підписання позичальнику. За необхідності державної реєстрації та нотаріального посвідчення кількість примірників кредитної документації збільшують. Підписи й печатки на документах мають бути звірені з карткою підписів позичальника, яка оформляється на підставі Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні.

З огляду на зазначене чинним законодавством повинні бути закріплені необхідні заходи захисту від порушень інтересів сторін, відновлення порушених прав і притягнення винних осіб до відповідальності. Усвідомлення ймовірної відповідальності за недотримання правових норм і договірних зобов'язань дасть змогу учасникам кредитних правовідносин банківської сфери уникнути несприятливих наслідків, а також повну свободу в підприємницькій діяльності без порушення прав та інтересів інших осіб.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: за станом на 06.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: за станом на 04.07.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
4. Про електронний цифровий підпис: Закон України від від 22.05.2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 276.
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 30. – Ст. 379.
6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 1. – С. 1.
7. Глібко С.В. Деякі питання регламентування надання банками споживчих кредитів / С.В. Глібко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2008. – Вип. 15. – С. 78–87.

Статья посвящена исследованию нормативно-правовых актов, регламентирующих правовое положение субъектов банковской деятельности при заключении кредитных договоров, которые определяют права и обязанности их участников (заемщиков и кредитодателей), а также создают условия для их соответствующего исполнения. Поскольку заключение кредитных договоров является важным условием поддержания стабильности и надежности функционирования банковской системы в Украине.

Ключевые слова: кредит, заемщик, финансовые услуги.

The article investigates the normative legal acts regulating the legal status of the business of banking activities in the loan agreement that defines the rights and duties of their members (borrowers and lenders) and create conditions for their proper implementation. Since the loan agreement is essential for maintaining the stability and reliability of the banking system in Ukraine.

Key words: credit, borrower financial services.

Одержано 3.03.2015.